

© Лариса Сігасва

© Тетяна Білобровко

ЗНАННЯ В СТРУКТУРІ ЦІЛЕЙ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Бертран Рассел у книзі «Мистецтво мислити» писав: «Щоб населення було щасливе, воно повинне бути освіченим, і воно повинне бути навчено так, щоб розуміти як розумове задоволення, так і безпосередню користь технічних знань. Що необхідне, так це не та або інша конкретна інформація, а такі знання, які таємно вселяють поняття цілей людського життя в цілому: мистецтво і історія... знайомство з життям героїчних осіб і розуміння дивно випадкового і ефемерного положення людини у Всесвіті - все це торкається відчуттів надзвичайно відмінно людських: сили бачити і знати, проявляти великодушність, думати і розуміти».. . [4, с. 104].

Світовий досвід освіти дорослих, що базується на загальній ідеї пріоритету особи дорослої людини, проявляє різноманіття способів операціоналізації цієї ідеї. Освоюються нові освітні простори, в освіту включаються нові контингенти дорослих, формуються нові категорії людей (іменованих андрагогами), які здійснюють освіту дорослих в організованих його формах. Освіта дорослих завжди розглядалася в контексті життєвого шляху людини, її «університетами стають не тільки учбові аудиторії і бібліотеки, але і колеги, друзі, діти, засоби масової інформації» [3, с. 58]. Недаремно багато хто з дорослих осіб «розмову з розумною людиною» сприймають як феномен, що має безпосереднє відношення до освіти. Таким чином, сьогодні, як ніколи, стоїть задача осмислення освітнього потенціалу різних аспектів життєдіяльності дорослої людини.

Робота на одному місці все життя - тепер таке практично неможливе. На наших очах відмирають багато професій, а традиційні наповнюються новим змістом. Нові професії з'являються раніше, ніж освітні курси, на яких готують відповідних фахівців.

Робота в сучасних умовах пред'являє все більш високі вимоги до дорослих: необхідно постійно підвищувати свій професійний рівень, освоювати суміжні і нові професії, опанувати уміннями і знаннями, адекватними для виконання роботи на сучасному рівні.

Як відомо, для більшості дорослих людей робота є одним з найважливіших видів активності, додатком до інтелектуальних і фізичних сил, джерелом задоволеності життям і емоційних переживань. На роботі людина проводить значну частину свого життя, і тому тут він шукає можливість для задоволення своїх домінуючих потреб - в пізнанні і визнанні, в безпеці, у взаємодії з оточуючими, в реалізації властивих йому здібностей і ін.

В житті дорослої людини навчання як процес освоєння систематизованих знань (по відношенню до певного предмету або виду діяльності) займає порівняно невелике місце. Освіта ж – це спосіб його життя в сучасному суспільстві, цей «вибір» з потоку інформації того знання, яке допомагає йому конструювати власне життя. Освіта – властивість особи, що виражається в прагненні до самоудосконалення (самопізнання, самовизначення, самореалізації). Вона супроводжує людину протягом всього його індивідуального життя, характеризується в значній мірі самоосвітою, джерела якої набагато ширше і багатше, ніж цілеспрямоване навчання. Освіта завжди особлива виборча, цілеспрямована; вона спирається на суб'єктне відношення до предмету пізнання, завжди індивідуальне мотивована [5, с.46]. Суспільство на всіх етапах свого історичного розвитку пред'являло високі вимоги до фахівців в галузі освіти, оскільки саме від них залежить освітній рівень суспільства в цілому, можливість створення умов для його подальшого розвитку. Ці вимоги відображають специфічні особливості тієї або іншої епохи.

Особливостями сучасного етапу розвитку людського співтовариства є такі глобальні проблеми як економічний спад, екстремізм і зростання злочинності, різке загострення екологічних проблем. Як наслідок, одна з

фундаментальних задач, яку повинні вирішувати на даному етапі освітні системи різних рівнів, полягає в розвитку у людини нового розуміння світу, що змінюється.

Освіта і світ, що змінюється; людина і суспільство; людина і природа; людина і людина – ось найважливіші «виклики», які адресуються сьогодні освіті. Змінюється суспільство, змінюється і освіта. Новий тип постіндустріального економічного розвитку людського співтовариства, що зароджується, обумовлює свої нові вимоги до системи освіти. Якщо в попередні роки навчання (загальне і професійне) було направлено на підготовку людини до трудового життя, то на даному етапі основний акцент зроблений на підготовці працівника до необхідності вчитися протягом всього життя. Пріоритетом державної політики стає розвиток інтелектуального потенціалу нації – головної складової стійкого розвитку країни в умовах глобалізації.

Високі темпи розвитку ринку освітніх послуг, поява нових форм надання освітніх послуг детермінують пошук освітніми установами нових конкурентних переваг, які забезпечать високу і стабільну якість послуг, що надаються, при скороченні витрат на їх виробництво, поліпшення умов праці професорсько-викладацького складу і ефективне функціонування системи стимулювання інноваційної активності колективу.

Таким чином, реалії сьогодення висувають перед педагогічним співтовариством в цілому, і перед фахівцями в галузі освіти дорослих зокрема, цілий комплекс задач, рішення яких є невідкладним.

Держава і суспільство, орієнтуючись на демократичний шлях розвитку, завжди створюють певні ресурси освіти, реалізуючи в ньому ідеологію, що розвиває особу, а також підтримують і розвивають соціальні інститути, які здатні утілити цю ідеологію. При такій орієнтації держави і суспільства соціальний ресурс освіти значно ширше, ніж його реальне використання, і це створює «зону розвитку освітніх потреб» для дорослих людей.

З середини ХХ століття, коли науково-технічний прогрес потребував нову якість освіти дорослих, стало очевидним, що недостатнє тільки їх «доучування» і «перенавчання», що потрібні якісно інші підходи до освіти дорослих, що розвивають як їх практичне мислення, так і етично-методологічну культуру.

В даний час в Україні широко представлено різноманіття форм «сертифікованої» (формального) освіти (школи для дорослих, центри освіти дорослих, курси підвищення кваліфікації, вечірні і заочні відділення вузів і ін.) і освіти несертифікованого (неформального) - студії, кухлі, об'єднання по інтересах і ін.

Особливо значущі - як внутрішній стимул залучення дорослої людини до духовної культури і освіти - різні форми анімаційної діяльності. Анімаційна діяльність по своєму внутрішньому єству - самодіяльність дорослої людини.

В сучасних умовах освіти дорослих можна розглядати як освіту, яка збудована на широкій світоглядній основі, що відображає основні напрями розвитку суспільства. Ця освіта, що ставить в центр уваги більшою мірою не самі по собі факти, а їх інтерпретацію. В цьому виявляється початкова орієнтація суспільства на початкову освіту широкого профілю - основи для подальшого вибору самою людиною професійної освіти, в якій кожна професія є значущою складовою «картини світу». Тільки за таких умов створюється шанс для особового зростання кожної людини разом з професією як однієї з складових його духовного світу, а не тільки умови матеріального забезпечення. Ця освіта, що формує позицію дорослої людини по відношенню до людства (дітям, інвалідам, старим і т. ін., на долі яких він покликаний впливати по своєму соціально-віковому статусу) і до окремих співтовариств на основі цінностей сучасних міжособистісних відносин (демократичність, толерантність, гуманізм і ін.). Саме в такій зоні соціальних цінностей освіти і виявляється соціальна відповідальність дорослої людини -

при умові, якщо він їх поділяє і керується ними в своїх освітніх взаємодіях зі світом і людьми.

Чим більш багатоманітні можливості для духовно – особистісного збагачення людини засобами освіти і культури, ніж більшою мірою він може проявити себе і у власному творчому пошуку, і разом з іншими, тим ступінь внутрішньої свободи, що вище придбався їм, для взаємодії з світом і отримання своєї причетності і відповідальності за теперішній час і майбутнє навколишніх його людей і планети в цілому.

В своєму пізнанні і діяльності в сучасному суспільстві доросла людина сама вибирає свій життєвий шлях і цінності, на які орієнтується, проте він добровільно приймає і певні соціальні регулятори цих цінностей, і способи узгодження з ними своїх власних цінностей. Природно, що демократичне суспільство постійно прагне таких способів узгодження цінностей з кожним його членом, які б сприяли розвитку в першу чергу загальнолюдських, гуманістичних цінностей і в індивідуальному, і в колективній свідомості. Але оскільки демократичне суспільство не «нав'язує» людині способів інтерпретації цінностей прогресу, то і шляхи до нього стають достатньо багатоманітними - при різному індивідуальному світобаченні, волевиявленні, рівні розвитку соціального інтелекту.

Таким чином, освіта дорослих, визнаючи позицію дорослого як повноправного суб'єкта освітньої діяльності, в значній мірі передбачає встановлення цієї позиції особи в теперішньому часі і майбутньому.

Система освіти дорослих в Україні на даному етапі свого розвитку пропонує дорослій людині широкі можливості для вибору напрямів і форм освіти (формального і неформального). Сучасний рівень соціально-економічного розвитку людства, темпи науково-технологічного прогресу та змін ноосфери вимагають від людини не простої й відносно однорідної підготовки до виробничого та соціального життя, а різноманітної й багатогранної, багаторівневої й різноспрямованої підготовки, що дає змогу індивідам із мінімальними затратами адаптуватися до швидких і часом різких

змін в економічному, суспільному, політичному, культурному житті. Практика показала, що традиційна система освіти не в змозі задовольнити зрості потреби дорослих у збагаченні знаннями, вміннями, а головне здатністю орієнтуватися, «не втратити себе» у нових умовах.

Нині освіта розглядається як відкритий процес, що відбувається не тільки в стінах спеціально призначених для навчання закладів і не тільки під керівництвом викладачів-професіоналів, а всюди і під впливом всіх осіб, що володіють певним досвідом і прагнуть передати його іншим. Починаючи з ХХ ст. сфера освіти значно розширила свої межі. В цей час або з'явилися нові, або набули нових форм і змісту вже відомі види освіти.

В Україні за *ступенем організованості*, відповідно до прийнятої ЮНЕСКО термінології, виділяють три основних типи освіти дорослих: формальну, неформальну, інформальну. *За способом організації освіта дорослих підрозділяється на інституційну, групову та самостійну*. Кожен вид має свої особливості. Так, *формальна освіта* (formal education – *англ.*), (загальна й професійна), або інституційна загальноприйнятий, традиційний вид освіти, представлений традиційними системами освіти, здійснюється в освітніх установах за навчальними планами та програмами, що відповідають державним стандартам та визначеними вимогами до рівня підготовки випускника навчального закладу. Таке навчання завершується видачею диплома (сертифіката). *Формальна* освіта допускає організацію навчання, що відповідає п'яти основним вимогам:

- здійснюється в спеціально призначених для навчання установах;
- має систематизований характер, тобто забезпечує оволодіння систематизованими знаннями, вміннями й навичками;
- характеризується цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається;
- здійснюється спеціально підготовленим персоналом;
- завершується одержанням загальновизнаного документа про освіту [2, с.25–26].

Формальна освіта, або інституційний вид навчання, – найбільш прийнятна й досить добре відома. Її відмінні риси – наявність досвідчених викладачів, добротних джерел навчання. Вона найбільш придатна для тих, хто не відзначається силою волі, особливою захопленістю науками. Сильні сторони цього виду навчання – стабільність, ґрунтовність (фундаментальність) підготовки, достатня глибина й високий рівень гарантії досягнення результатів та отримання документів про освіту [2, с. 25]. Недоліками цього виду навчання є висока міра диктату тих, хто навчає, відчуття залежності у тих, хто навчається, значна стандартизація, консервативність, негнучкість. Як правило, інституційне навчання недостатньо враховує психологічні особливості дорослих, які навчаються. Саме цей вид навчання є традиційним і широко розповсюдженим в Україні. До закладів, які забезпечують формальну освіту, належать вищі навчальні заклади I – IV рівнів акредитації як державної, так і приватної форм власності (за денною, вечірньою й заочною формами навчання): університети, інститути, академії, коледжі, технікуми, вищі професійні навчальні заклади (ВПНЗ), магістратура, аспірантура, докторантура, підвищення кваліфікації, здобуття другої спеціальності, система інститутів післядипломної освіти. За даними Державного комітету статистики у 2010 році, в Україні налічується 861 ВНЗ усіх рівнів акредитації та форм власності, у тому числі 198 університетів, 58 академій, 110 інститутів, 1 консерваторія, 231 коледж, 136 технікумів та 127 училищ. І це не враховуючи понад тисячу різних філій, НКЦ, НКП та інших відокремлених структурних підрозділів [6].

Неформальна освіта дорослих – це, по суті, вся культосвітня робота з дорослими, здійснювана відповідно до інтересів і потреб різних категорій дорослих людей; вона не завершується отриманням диплома.

На думку С. І. Змейова, така освіта відрізняється двома з перелічених вище параметрів, а саме: систематизованістю навчання та цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається [2, с. 25]. Це навчання організовується не в стінах навчальних закладів (наприклад, на виробництві, в клубах та ін.) і

здійснюється не обов'язково професійними викладачами (наприклад, колегами по роботі), і яке, як правило, не завершується отриманням загальноновизнаного документа про освіту. Таким є відвідування різного роду секції, курсів, лекторіїв тощо. Тобто неформальна освіта – це будь-яке одержання нової інформації про різні сторони життя за допомогою навчання через різні курси, гуртки за інтересами, відвідування церкви та інше. Природно, ці знання не можуть бути систематизованими, вони випадкові, не завжди науково обґрунтовані. Розширення сфери освіти, про яку мовилося вище, в другій половині ХХ ст. відбувається, насамперед, за рахунок бурхливого розвитку неформальної освіти. В рамках цього виду освіти, як правило, не потрібні попередні умови для початку навчання (рівень попередньої підготовки, вікові межі та ін.), не ставляться жорсткі вимоги до місця, часу, термінів, форм і методів навчання, що дає змогу включатися в процес навчання значно більшій кількості людей ніж у формальну освіту. На відміну від формальної освіти, *сумісне (групове) навчання* відбувається в ході неформальної освіти. Неформальна освіта останнім часом набуває авторитету серед дорослих і на неї є попит. Організація навчання на різних курсах, вивчення іноземних мов, участь у гуртках за інтересами, оволодіння новими інформаційними технологіями тощо сприяють піднесенню статусу дорослої людини серед інших утвердженню свого «Я». *Неформальна освіта, або сумісне (групове) навчання*, відрізняється тим, що в ній беруть участь ті, хто разом створили одну програму, чії цілі, план реалізації й основний зміст приймаються всіма членами групи. Ці люди зацікавлені в обміні інформацією й добровільно об'єднуються в групу. Американські дослідники вважають, що в такій групі повинен бути (і, як правило, буває) лідер, а також людина, яка виконує роль старости групи [2, с. 26]. Для успішного навчання в групі необхідна добра атмосфера взаємної поваги та зацікавленості. Групове (сумісне) навчання найбільш ефективно в тих випадках, коли програма навчання цікава декільком людям.

Інформальна освіта – це набуття знань дорослими людьми в процесі власної трудової діяльності, спілкування через засоби масової інформації. Фактично – це нагромадження різноманітних знань шляхом набуття життєвого досвіду; це аматорська освіта з метою задоволення особистості; вона ніколи не завершується і не має дипломів [2, с. 25–26]. В Україні інформальна освіта створюється через засоби масової комунікації, спілкування між дорослими, на основі життєвого досвіду і обміну цікавою інформацією для дорослих, шляхом відвідування установ культури і через самоосвіту. Будь-яке місце зустрічей, робоче місце, бібліотека можуть стати місцем освіти дорослих, якщо вони розвивають особистість або створюють умови для її саморозвитку. «Розширення» сфери прилучення до знань приводить до того, що джерела освіти стають центрами ресурсів, куди дорослий може звернутися по допомогу та за матеріалами. Створюється можливість появи баз даних, до яких у міру розвитку комп'ютеризації дорослі можуть звертатися. У результаті зростають можливості індивідуалізації навчання, які слід розглядати як одну з найважливіших особливостей становлення нової концепції освіти дорослих. Різні курси, гуртки за інтересами, заняття в громадських об'єднаннях з метою збагачення знань – належать до неформальної освіти. Навчання через відвідування культурних видовищних установ, самонавчання також належать до інформальної освіти [1]. Слід зазначити, що перелічені вище види навчання в чистому вигляді практично не існують. У реальному житті вони взаємопов'язані.

Крім формальної, неформальної, інформальної освіти, освіта дорослих в Україні охоплює весь спектр неофіційного й побічного навчання, що має місце у полікультурному суспільстві, в якому використовуються підходи, засновані на теорії й практиці освіти дорослих. Навчання дорослих особливе й ґрунтується на засадах андрагогіки. В основу організації освіти дорослих покладено такі основні її принципи:

- визнання права на освіту в будь-якому віці як одного з найважливіших фундаментальних прав людини;
- орієнтація освіти дорослих на загальнолюдські цінності та ідеали гуманізму;
- гармонізація інтересів особистості й суспільства;
- доступність освіти;
- автономність освітніх установ;
- взаємодія й партнерство державних органів, неурядових і громадських організацій;
- гласність під час розробки, прийняття та реалізації рішень;
- урахування специфіки освітніх потреб різних категорій дорослого населення;
- державна підтримка освіти дорослих;
- урахування світового досвіду.

Нині освіта перетворюється *на сферу освітніх послуг*, на яку значною мірою розповсюджуються закони дії ринкового механізму: попит, пропозиція, конкуренція, маркетинг тощо. Сфера освітніх послуг стає *самостійною*. Освіта перетворюється на свого роду підрядну організацію, що обслуговує замовників: насамперед окремих індивідів, потім – соціальні групи, соціальні інститути (у тому числі й держави), суспільства в цілому. Отже, вектор розвитку освіти в кінці ХХ ст. можна визначити як шлях подолання жорсткої детермінованої системи освіти за допомогою: а) розширення меж традиційних систем освіти; б) усунення різних обмежень, набуття більшої гнучкості; в) розкріпачення індивіда в процесі навчання.

Сферу освітніх послуг характеризує ряд *специфічних ознак*, що відрізняють її від звичного, традиційного поняття *системи освіти*: 1) різноманітність змісту, видів, форм, методів навчання; 2) свобода вибору тих, хто навчається, рівня, місця, часу, вартості, термінів, змісту, форм, методів навчання і самих викладачів; 3) орієнтованість на потреби клієнтів, або споживачів: їх не примушують пристосовуватися до наявних освітніх

послуг, а сфера освіти створює ті освітні послуги, які необхідні споживачу; 4) негарантованість якості освітніх послуг, що надаються; 5) високий ступінь конкуренції між різними видами послуг; 6) запровадження платності освітніх послуг [2, с. 28 – 29].

Таким чином, головна видозміна *роль освіти* в житті дорослої людини та суспільства полягає в тому, що вона з соціального інституту, що становить частину державного апарату, все більше перетворюється на сферу послуг, що діє на замовлення перелічених вище суб'єктів суспільного розвитку [2, с. 30].

Головним завданням освіти стає створення необхідних умов для навчання людини, що є засобом реалізації її життєвих цілей з огляду на суспільні умови і завдання. Тобто споживачем, на якого нині орієнтується сфера освітніх послуг, стає насамперед людина з її індивідуальними освітніми потребами. А освітні потреби сучасної людини стають все більш різноманітними. Нині вони охоплюють не тільки потреби в здобутті загальної середньої освіти, якої-небудь професії, але й потреби в навчанні для підтримки та поліпшення здоров'я, якості сімейного життя, компетентної участі в суспільному житті, змістовного проведення дозвілля, розвитку власної особистості. Задовольняючи ці потреби, сфера освітніх послуг виконує вже не тільки, як традиційні системи освіти, економічну й соціальну *функції*, але також і функцію розвитку особи – *особистісно - розвивальну*. Якщо раніше основною метою освіти була підготовка молодої людини до виробничого життя, то тепер вона покликана забезпечити різнобічну підготовку індивіда до життя у всіх його проявах, у тому числі розвинути критичне осмислення власного «я» та навколишньої дійсності, а також здатність адаптуватися до змін навколишнього світу. Тобто нині мета освіти – не тільки забезпечити «оптимізацію професійної мобільності», але й надати людині можливість «бути самою собою», а також сформувати у неї постійне бажання вчитися. Сподіваємося, що в сучасних умовах розвитку суспільства кількість бажаючих дорослих здобути освіту буде значно зростати.

Література

1. Дмитриченко М. Ф. Вища освіта і Болонський процес: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Дмитриченко, Б. І. Хорошун, О. М. Язвінська, В. Д. Данчук. – К. : Знання України, 2006. – 440 с. – Бібліогр.: С. 427-439.
2. Змеев С. И. Андрагогика: основы теории и технологии обучения взрослых / С. И. Змеев. — М. : ПЕР СЭ, 2003. — 208 с.
3. Рабочая книга андрагога / под ред. С. Г. Вершловского. — СПб. : Знание, 1998. — 197 с.
4. Рассел Б. Искусство мыслить. – М., 1999. – 240 с.
5. Якиманская И.С. Принципы построения образовательных программ и личностное развитие учащихся // Вопросы психологии. - 1999. - № 3. -С.46.
6. Засідання підсумкової колегії МОН України «Про підсумки діяльності вищих навчальних закладів у 2009 році та основні завдання на 2010 рік». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2010/23_04/2